

Յ Ե Ա Ր Ս Ա Կ Ա Ն

ՆՈՐԱՆՆԵՐ ԵՒ ԵՐՐՈՅՑՆԵՐ

Այս ամառ գումարուած է այս 23^ր անգամ Գերմանացի մարդաբանաց ընդհանուր ժողովն, որուն ներկայ եղան նշանաւոր գիտնականք: Ի մէջ այլոց Պերլինի ազգագրական թանագարանի օգնական-Վորլիշ¹ Տր. Լուշան (Dr. V. Luschan) խօսեցաւ «Լրէից մարդաբանական դրից, վրայ, եւ յանգեցաւ այն եզրակացումեան որ Լրիայք մեծաւ մասամբ սերունդ են Հեթանցոց, այսինքն՝ Նախահայոց:

Հետեւացը խօսելով ընդհանրապէս Սեմականաց վրայ — որոնց կարգի են Բաբելոնցիք, Ասորեստանեայք, Երուսաղիմցիք, Հարաւային-Արարացիք, Արամայեցիք, Աբխազիացիք եւ բուն Արարք — կը գտնէ որ այս ամէն ցեղերէն զոտ ու անխառն սեմական են միայն Պետուրիք, որոնց հարազատ տիպաբոլ գտաւ մտաբար անգղացի Flinders Petrie գիտնականն յեզրիպատս պեղումներ ընելով՝ 2000 տարի յառաջ քան գտաւ: Այս քանդակներէն կը տեսուի որ հին Արարացիք (Սեմականք) ամենեւին չունէին այն տեսակ քիթի կազմութիւն, զոր այսօր «հրէական քիթ» կ'անուանենք: Գտաւ փրէնիկցիք՝ որոնցմէ այժմ սերունդ չէ մնացած, ինչպէս նաեւ Արարացիք՝ բոլորովին երկայնագանդ են: Այլազգ է այս ամէնը Լրէից եւ Արամայեցոց լոպով: Հրեայք 50% կարճ գանգ ունին, եւ 11% խարտեաճ մազ, եւ շատ բազմաթիւ «հրէական քիթ»:

Այս հակասական երեւոյթն կը մեկնէ Լուշան հետեւեալ կերպով: Կարճ գանգ ունեւորն Լրէից անկէ է որ Հրեայք բոլորովին խառնուած են ոչ-սեմական ցեղերու հետ, եւ այն շատ հին ժամանակ: Հրէից 11% խարտեաճ մազն առնուած է Ամնացիներէն, որ Միջերկրեայ-Արիականաց խարտեաճ ցեղերէն մին էին, եւ որոնք նախապատմական ժամանակները բոլորովին ձուլուած են Լրէից հետ:

Երկրորդ եւ այն գլխաւոր ննդիրը, այս ինքն՝ այն որ այժմու Հրէից գանգերը 50% կարճ են, կը մեկնէ Լուշան այսպէս. «Փոքր Ասիայ մէջ տիրող տարներն են Տաճիկք, Յոնք եւ Հայք: Առաջին երկու ազգերն վերջին սասիճանի խառնուրդ ցեղեր են, իսկ Հայք շատ մեծ միացեղութիւն մ'ունին: Հայք անհասարակ կարճ գանգով են, սեւաչալի եւ սեւահեր եւ մեծ ու կոր քիթով: Այս քիթն ձեւն է այն՝ զոր «հրէ-

ական քիթ» կ'անուանենք, եւ որ աւելի իրաւամբ «հայկական քիթ» պէտք էր անուանել: Բւժար եւ Փոքրուն Ասիոյ նախաժամանակի այս հայացեց նախաժողովրդէն անցած են Լրէից յիշեալ մարդաբանական յատկութիւնք: Այս պարագայն անդամաշնորհիան փրատս մին է նախանձական ժողովրդի մը սեմականացման. վասն զի այս երկու ցեղերուն ընդունական աղերամ՝ ունենան ցարսար անհնար եղան է ցուցնել: Այդ Ս. Գլխի այս Հայերը կ'անուանեն «Հեթանցիք» (Էթնոսցիք՝ ըստ մեր թարգմանութեան): Ապա ուրեմն այժմու Հրեայք խառնուրդ են՝ 1. Ամնացոց, 2. բուն Սեմականաց եւ Յ. գլխաւորապէս էին Հեթանցոց-Էթնոց: — Հետեւորտես իւր հաւասարութիւնը կըրեց այն համոզմամբ որ «այն սերտ արեւմուկցութիւնը՝ որ ամենահին ժամանակէն՝ 4000 տարւոյն է ի վեր արեւան խառնմամբ տեղի ունեցած է Արիականաց, Սեմականաց եւ Հայոց մէջ, վերջ ի վերջը՝ այս ցեղերուն իրարու խառնուիլն եւ ձուլուիլը յառաջ պիտի թերեւ»:

Նաեւ զիրիտը իւր ծաւալաբանութեան մէջ հաստատեց որ Փոքրուն Ասիոց մէջ իւր ըրած պեղումնց արդիւնքն այն եղած է որ կրնայ հաստատակ՝ թէ Սեմականաց մէջ կարճ գանգ ունեւորն յառաջ եկած է Հայոցմէ, որ խառնուած են խառնուց հետ:

Հեթանցոց կամ Նախահայոց՝ այն մեծատարած ցեղին վրայ որ յետագայ Հայոց հասարակութեան սահմանակից երկիրները դրաւ ւած էին, շատ մեծ լոյս տրուեցին նորագիտութեան մասին հետախնդր եւ արձանագրութիւնք:

Ուրիշ առթիւ կրնանք այս նկատմամբ աւելի մանրամասն տեղեկութիւն տալ:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՐԵՎԵՆՅԵՒ ԲՈՒՄԻՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳԵՒ Ի ՏՆՈՅ

(Հարմարութեամբ)

ՃԾ.

Աստուածածնի Տեսիլը հայ գրականութեան մէջ, որքան յայտնի է ինձ, կայ երկու խմբագրութեան, տարածուածը՝ որ կղուած է յունական (Ամնաուրը կուսի Յայտնութեանը՝ եւ որից եւ գտել իմ՝ երեք օրինակ, եւ համաւտաբ կամ

¹ Tischendorf, Apocalypses Apocryphae, Lipsiae, pp. XXVII—XXIX.
² Կըմ. թիւ՝ 1636, 1637 եւ 1638 ձագրք (տես Յուցակը) առաջ երկուսի մէջ Տեսիլ ունի այս վերանորոգիչը «Տեսիլ առք Աստուածածնի, որ Սուրբ կոյտ տեսաւ գծերի վերաբերմամբ»։ Վերջի մէջ — «Սուրբ Աստուածածնի հայտնութեանը եւ հրէշտակի պատասխանները, իսկ Տեսիլն սկիզբը բոլոր երեք ձագրքում՝ փորձակ է»։

բույժ կրճատուանն՝ որի բովանդակութիւնն եւ յոտալ եւ՛ դերուս՝ ստորեւ, քաղաքսոց եւ մի քանի սեղերի բառացի թարգմանութեամբ:

Տեսիլ գուրբ կուսին Մարիամն աստուածածնին զոր քրեայք որք առաջեանն եւ աւետարանին քրիստոսի Յոհաննէս. զի նա սպասաւորք որդոյն կուսին մինչեւ փոխեցաւ յաստանցալ:

«Ասոր կոյտն Մարիամայր բանին աստուծոյ, որ հանուարալ ի բարեխաւսութիւն կայ առաջն աստուածաւորեան վասնամենայն հաւատացեալ քրիստոսի յորեմով փոխել կամեր յաշխարհես եւ երթալ յանարտաժ ուրախութեանս. զմտաւ էամ՝ վասն հոգոց արգարոց եւ մեղաւորոց՝ թէ զի՛նչ լինին թա կամ մեղաւորաց հոգիքն որպէս տանջին՝ եւ արգարոցն հոգիքն յիրուժ սեղալ զուարճեալ հանդիսն»:

Աստուածածնին աղաչեմ է Տիրուհի հրաման սոալ իրեն նայելու մեղաւորեան տանջանքերի տեղըր, եւ նորան՝ իրեն առաջորդողներ յայտնաւոր՝ են Գարբիւլ եւ Միքայէլ հրեշտակապետները:

«Բայցան սանդարմաք անդնդոց եւ վարեցախաւարն եւ մեթն որ կայր ի վերայ մեղաւորացն: Եւ մտես ամենասուրբ կոյսն զի կային ի միւս՝ անդուր բազում թիւն արանց եւ կանանց որ հաւաքէին եւ կոծէին ի մէջ բոցոյն: Այլ սուրբ աստուածածնին՝ ո՛վ են այնորիկ որ այնպէս տանջին եւ կամ զի՛նչ մեղաց են պարտականք: Այլ հրեշտակապետն [Գարբիւլ] գուրայ են որ ոչ հաւատացին ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգի սուրբ. վասն այնորիկ աննեւրելի է ասնչանք նոցա: Եւ հայեցեալ յայլում սեղալ ետես խաւար սոսկալի եւ ի մէջ խաւարին երեւեկն սարք եւ կանայք եւ ծայրե նոցա երաներ յորմայոյն քան զամենայն ողբ: Եւ ի աստիկ կարեան սեւացեալ էին նոցա եւ սղալակէին վայ ի վերայ վայր: Այլ ամենասուրբ կոյսն, ո՛վ են նոցա որ խաւարեալ են եւ կամ զի՛նչ գողանայոյն եւ շար զարծոց են մեղաւորաց: Այլ հրեշտակն. Ո՛վ սրբաւ հի մայր եւ կոյս, անհայտն է նոցա ստանել զպոսն՝ այլ աղանաղէին խաւարաւ ծածկին մինչեւ ի փոշուտան տեանս. յորեմով որդին քո յայտնեալ որպէս փորեցապին յերկիր ծայր: Եւ հայեցաւ աստուածածնին յերկիրն՝ եւ գոչեաց հոտալումոր եւ աստուածիք խմբէ գիւնցոցի՝ լուր աղաչանայ աղալուր քո քո եւ անտափք գորտեմեան քո վերայոյն խաւարն եւ անտափք զգաւտեմայն: Եւ առ ժամոյն վերայցա խաւարն եւ բոցայն ամենայն տեղիք տանջանայն են երեւեցայն ամենիւ բարեզոք թիւնք մարդկան եւ յայրմէ եւ որդեանք զայր ի նոցանք աստիկ յորտե՛ր Յայնժամ՝ արքա հի աստուածածնին բազում արտասուս ե հեղ. յարժամ՝ ետես զնոսա . . . »

«Մտածեց Ամենասուրբ Մարիամ Աստուածածնից զնով լեւծով սարք, կանգնել աղօթքի եւ սպել շատ ամանով լեւծով Աստուածածնին: Մտածեց թիւնք 3, եւ չի՛ որ կորցալով Աստուածածնին մեզ: Այնպէս էր զուրկ քորպեանի մէջ սոս Կոստանուածնի մտն: Այլ զորպիսի Յեփիւ: Յայտար գեղարուժ կուսեմով տեղի մտնարման անգիտութիւնն սոալ այն ճեւեղերի փոսն շատ Աստուածածնին: Եւ ի՛նչ. ևագր ժալ գարդ թիւ 1631, 835 և 902» (85 8ուցալե՛):

Այս մեղաւորները զատարարուած են եղել նորա համար, որ շին հաւատացել փրկելին:

«Այլ սուրբ աստուածածնին ընդ հրեշտակն. եկոյք երթիկոցք յայս տեղի տանջանայ՝ եւ իրեն զանցին, տեսին զետի հրեշտակն եւ յորմանք նորա յորդահաս. եւ կային ի նմա բողբուլ թիւնք արանց եւ կանանց՝ ոմանք թաղեալք մինչեւ ի գաւաթեանն՝ եւ ոմանք մինչեւ ի պարանոցն եւ ոմանք ընտւ սչ երեւեկն: Ասոց սուրբ աստուածածնին. ո՛վ են ոյրդքիկ կամ զի՛նչ զորքք շարեաց նոցա որ յայս մեծ եւ յահագին տանջանս շարաբին: Այլ հրեշտակն տեսան: որ մինչեւ ի զուգաթեան թաղեալ կան. այնորիկ են որ շարաբեցին զնոցա իրենցն եւ անարգեցին եւ արհամարհեցին եւ բարկացեցին սրամտութեամբ եւ ժառանգեցին զանկես նոցա. եւ որ մինչեւ ի պարանոցն թաղեալ կան ի մէջ հոջո՛ւ նոցա են որ ընդ որդեգրեալ իրենցն պոսնկեցան եւ ի մայր ընդ մեղանչեցին եւ զարարեալն աստուած բարկացոյցին եւ վասն այնորիկ ընկեցան ի մեծապին կորուսան. եւ որ ամենայն մարմնով թաղեալ կան ի մէջ բոցոյն՝ նոցա են կանայք շարք որ շնուն եւ պոսնկեան. եւ թէ լինի որ գայ ի ծնունդ խեղճամահ տանն եւ սպանանն. եւ որ մինչեւ ի մէջն են ի տանջանն՝ նոցա են ի սաղեպին եւ ի գուսն աստի խաչ եւ յեկեղեցիք եւ ի խաչեպին աստուածան: Եւ ետես յայլ տեղի մարդիկ զի կանխեալ կային գրոցի իրենայն՝ եւ հրեշտակն որդեկէ լափեին զմարմնս նոցա: Այլ աստուածածնին. զի՛նչ մեղ զարծեալ են նոցա: Այլ հրեշտակն նոցա են մեծատունքն որ զեկեցին զալքաստան, խորեցին ի վարձակ եւ կորպուսեցին զանմեղ եւ երկն ի քանգի. տեսին կալաւ. եւ թիւրեցին զաստուածն արգարոցն. հանին զուր եւ աւազակս յանցս նամապարճաց եւ սպանութիւն զործեցին եւ ժողովեցին սպի եւ արծաթ բազում ի կորուստ անմայց իրենայն: Եւ հայեցեալ յայլ տեղիս ամենասուրբ կոյսն եւ տեսանէ կանայք զի կանխալ կային զիկիւլայր եւ բանային պեղեանս իրենայն եւ թափեին զեղուս իրենայն թաղալակ եւ երաներ բոց՝ իրանի ընդ բերանս իւրենայն ի նմանութիւն ի՛նչ ի՛նչ անգի, մտանէին եւ իւնակէին: Այլ սուրբ աստուածածնին. ո՛վ են այնորիկ որ այնպէս զառն տանջանայք շարաբեան: Այլ հրեշտակն. նոցա են անկալաբի կանայքն որ պատեարալ եւ կուրեւ մարդասպանութիւն զործեցէ ապին վասն անկալաբեան իւրենայն՝ վասն որոյ յիրուսի են տանջանքն այն նոցա: Այլ սուրբ կոյսն՝ շատաբոցն էր մեղաւորաց թէ ընտւ սուրբ կոյսն:

1 Այստեղ Ալեքանդր արքայաւոր թիւնք թիւնք ի ծնունդ է ի մէջ պոցն մի յորտեմով աստուածածնին որդեկայն, այնորիկ հրեշտակն որդեկայն («Եւ արքայն զնոս ասացն՝ քանիչ հրեշտակն են եւ ունին մարմնք զի նմանցնն,») եւ կուսեմութիւն նոցա նմարտա զպոսն թիւնք յայտն յերկուս մարդիկ մարդիկ եւ զիւր որ աստուորի թեանս, ներքու շարապետի խաչերը Այստեղ կարեկցութեանս միւսն է նոցա զպոսն թիւնք շատապարտեցին: «Եւ գիտն ողորկ լինելէ հրեշտակն մեղաւոր են՝ աստուորն եւ սուրբայն որ ծնանին անարգալ մի քոր գործեմ: Ի զհրեշտակն ծնոյ հրեշտակն որ կայ ի նոցա զնոցան անարգալ՝ որ քաղաւ կրկն էր, Այս կայ յորտեմով թատուժ ի սուսն եւ այնարգալ զանմարտի մտնի հոջոց քոր անցնեցալ յայս պարմնն անարգալ սանգ մտնէ կեկը հալաք սուրբ յայս [20 տր. Լաւորեան Նեմարտ], թիւ 1172, 2105—2222 Բ.:

չէին չէայլ յայտարարի եւ ոչ ունենի յարութիւն եւ ակն այս գծուարն սանջանաց եւ զանցն ըստ գործոց իւրեանց. եւ իրանի է արգարաց եւ բարեգործաց, զի արժանի կ'էին նոցա արդարութեան անբերնոց. սոյց վայ մեղաբարց զի բնական նոցա զյուսիաննից կորուսան: Արդ՝ ով նոցաք իմ սիրելիք բաւայք զայս աննայն մի ըստ միմէն թմէ զոպնե սանջանք եւ կրուսու կայ բաւայ մեր անուրմնիք, ազաչեմ զնեք մի ձանձրանայք զարտիս բարձել զի կարող լինիցիք հասանել խոստացելոց բարեացն եւ անթ առամ պատկոց ի քրիստոս յիսուս ի սեր մեր. որում փառք յաւիտեանս ամեն՝ 9

ԺԲ.

Ղ. Օ. Գարուհայնաւորից, այնիքն 1589 թուակտիբ՝ (Էջ. Թիւ 1631) եւ գուրս բերի քարեւ առաջ բերուած Պոզորի Յեղանակ հասուածք: Ըստ բնութարարի Եւսեփ Գրգորեան ԺԳ. Գարս ձևգրքերի համապատասխան տեղերում, որոնց նկարագրութիւնները զգտնողն էր Յուզակի մէջ (Էջ. Թիւք 1636, 1637 եւ 1638), մեք շէքք դասում՝ այդ Տեօփը, այլ գտնում ենք՝ «Թուղթ Տեասն մերայ Եւ. Քրիստոսի, որ առաքարք եր զեղարտ եւ Պոզոր առաքարանիքի» (Պատարա եւ Պոզոր առաքարանիքի, 1637 թիւն է անւայնում) սուրբ սառաքր: 7) Իսկ մեր յիշատակարանի գիտնալիքն է՝ «Տեփը Պաղատի առաքարն իսե. խաւանք ընդ հրեշտակն, ՎՄԵր գուրս բերածը պարունակում է նորս ձար, որ Աւարեալը անստէ և դեօփընում. նա կարգում է Յեղանակ երկրորդ կէտը մի քանի բաց թողնուած անձեղով, այն է 992—112 b թ., որը՝ բանեղով մեաւարում ընդ ամէր 96b—113a թ., յիշում է այս խաւանքով:

«Տեփի զբաղումն ի մէջ թանձրանում խաւարի. յոպոց հանի լայնի եւ ասայի առ բարեբանն. որով հետեւ ասանին. շէք բնաւ ստեղծեալ էիր զարդիս մտաբանի: Պատարանի եւս հրեշտակն եւ ասէ. էր լաս. միմէ զու սղարման եւ բան զասուած: Է այնցոյ էր անսի ալեւոր մի. եւ շար հրեշտակն անէին զնա ի զեան հրեղէն. եւ զեան մինչեւ ի սիրտ հասուներ. եւ եկն հրեշտակն եւ երեքժամի մահան ի ձեռնն իւրում. եւ հաներ զաղիմս ընդ իերանն նորս: Եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղարս տէր: Եւ ասէ. երիցանին են՝ որ ոչ պաշտելի զպաշտան ստաւուծոյ. այլ յորժամ յոպր ետեղն էր ընկնելոյ՝ շնորս եւ մաս սուցաներ զպատարազ ստաւուծոյ՝ Լայնպէս եւ այրել սանջանին այնպես Եւ ասեմ՝ ո՛վ են այրարիք. եւ ասէ. եպիփպարտն են որ ոչ ասեան անգուլութիւն ըստ կամանն ստաւուծոյ եւ զիպառ անմին իւրոյ ինչորեաց, ոչ եկաց սրբութեամբ եւ ոչ զնորս ի շնորհն ստաւուծոյ՝ որ ստեալ էր նմա եւ ոչ արար իրաւունս սրբոյն եւ այրոյն. վասն այնորիկ յաիտեանս ասանին: Միտ այլ եւս տեսանիկ զայր մի. որ անեալ էր հրեշտակն ի հուրս եւ անագրն եւ

սփռեալ ունենի զնեան թագաւորեալ (թաւթ առեալ)՝ արեամբ: Եւ ասեմ՝ ո՛վ է սա տէր: Եւ ասէ մարկուսագն եւ որ կայր սպասուար քահանային Եւ անուրջը հարցաւ եւ շնորհ եւ բարի ոչ գործեաց: Եւ անտեսելի զայլ ոչ զի արեանին ի հուր մինչեւ ի ծուռնին. եւ եկն հրեշտակն եւ անել ի խա հարթէր զըթուսն եւ զեղար նորս: Եւ ասեմ՝ տէր ո՛վ է սա: Եւ ասէ գրովարդարն եւ վարդաբանս որ ասան զպատարանն ժողովրդեանն եւ ինքեանք ոչ առաննն. այլ կան անուստութեամբ: վասն այնորիկ ասանին: Գարձեալ տեօր զուրք ի անշէջ հրով եւ ազգի ազգի տանջանարանս. զմանս անշէջ հուրն եւ զմէ լից զբաղակն ստանձանուս.՝ զմէ ի խոսա պրտա (խաւարս) եւ զմէ ի հրայտութիւն շանթիւք՝ զմէ լի ծըժմով եւ զմէ լի հրեղէն անթորս արդարեք՝ եւ արեալ էր անդ այրս եւ կանայս բազումս անտ համարս Երբեւ անի լալով սասցից ցրեշտակն. ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասէ. նոցայ են որ արհամարհ հեղին զպատարանն ստաւուծոյ՝ եւ ձայնի քահանայնից ոչ լսեցին. այլ հնաւացան կամազ իւրեանց եւ եկն յասուծոյ պատարիտանայն: Եւ անսի զմէ որ սուրս ինչորէն ի նմանն եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղարս: Եւ ասէ հրեշտակն. սղար են որ վաշն անանի եւ ասն: Եւ անսի զմանն իցապատարանն եւ կանեալ զեղար եւ շար հրեշտակք որ տանջէին զնասն: Լարից եւ բանմ: ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասէ. երբմնաշարք են որ արացան զստաւուծոյ յերգնուլն իւրեանց. վասն այնորիկ ասանին: Եւ անսի պարիտայ հուր եւ անդ արեալ էր թողուլ այսր եւ կանայս. եւ զաղար ծամելն զեղար նոցա. եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասէ հրեշտակն զամբաստանն են: Է այնցոյ էր անսի այրս եւ կանայս զի արեան էր ի գուր խաւարի. Եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասէ. սղար են որ ատեցին զպահն եւ զաղար թա: Եւ անսի զմանն արեալ է ի խաւարս արաւանցով եւ կանայց զստա եւ զեղար նոցա. եւ այնպէս ասանջին զնոսա: Եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասէ. սղար են սնորարմն. որ աղբարաց ոչ ասանն սղարան ի իւն. . .

«Եւ անսի զպատարանն ներքինս. Իս. Բ նմա էին այրս եւ կանայս բազումս. եւ զիշապք ծծէին զականն նոցա: Եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասէ. սղար են որ յառուր կիրակի հեշտացան յանտ կողմնս իւրեանց եւ ոչ լասան զնայն սղար անտառաբանին՝ վասն այնորիկ ասանին: Լայնպայ Բ արտառանս այն եւ անսի արեալք եւ զայն նոցա ի գոյն արեանն: Եւ ասեմ՝ ո՛վ են սղար տէր: Եւ ասեմ՝ սուցոս են անագազ ծծէրքն որ ոչ զիշապան եւ ոչ խոսա, սուցանեղան զեղար իւրեանց այլ անարձայ եւ անա՛

9 Բնագիրը տես Եւսեփ Գրգորի: Գտնուելով յառաջարկան եւ փերստիկ Խոսեփը, որնք եւ զուրս թի իւրեք, այս թղթի թից, մեք նորան անմէր թի թերս թի յորտանումս — Թուղթի Երթուր. արեան մասին — փերստիկը յարգաբերի ձայնք հասարակութիւնի մէջ. (Առ թանգ. ԱՄՆ. N. 8.) որի մասին զեղար զանազն ժամանակ մեք միջոց կ'ստանանք անէի ընդարձակ անսիրտ թի իւրեք սուղ Պոզորի թի զեփ այլ հայ թարգմանութեան մասին:

1 Երբմնաք Եւսեփան ընդանայ լինում էր զանգաղան անտակ, ինչպէս այդ տեսնումս է զայրամն Երեմիայն եւ հետեւեալս անմէր: Գարաբաղան թեմա մասին թի զեղար. (Էջ. Թիւ 1767, 9 3a թ.): «Ար սուս վկայն. ընդ պատմիկն զառեղէն է եւ արքայեան արքայն: Թեմայք ընթերի մարգարայնն եւ ուրացն թեմայք երբմնաք պարսկն են: որ ասէ թե՛ ասիպոր եւ ի հասարակ կամ ասն թի զուրս եւ պայտնելուս, ՚ կամ զուսա [ասէ] կամ իր հանէ յանտն զիպա կամ ուրիս անիս (անտառ): Եւ երբայն կամ իրով զիպա անթարանսն ի իսի ի կայ եւ ինչ[երցն] թեմէ եւ բան գրայտիկն, իսկը քրիստոս յայն մեր բնու: Քրեմ արեցայ յերգնած միմն: Ի մալ մի զիպոյ, եւն: Այսպեղ ցայր սրտս անպալաւա. կան սուրս թի իւրեքք ծրով եւ սղարով նայնպէս ըստ ունայ ինչ անպալաւա են:

խոստովանութեամբ մեռան. վասն այնորի տանջին: Եւ տե՛ս այլ գուր հոյս տնջէլ եւ արհեսալ էին սնդ [այրս եւ] կանայս բարգուճ. եւ սահմ՛. ո՛վ են սքրս տեր: Եւ ասէ. սքրս են որ կին օճին եւ շնան. եւ կանայքն ոճին այրս եւ շնան եւ կամ ստեպս այր զկին[ն]: եւ կին զայր[ն] իւր եւ ոչ յիշխցին զքրիստոս որ վասն նոցա խաչեցաւ. վասն այնորի տանջին ի հուրս յաւիտենից: Եւ տե՛ս այրս եւ կանայս ի տեղալ սար ինն՛ եւ հատեալ զուս եւ զճես նոցա. եւ որ ունիք մեծամեծք ուտէին զնսս եւ էին որդւնքն կանգուն երկու. իբրեւ տե՛ս լայրի եւ ասեմ՛. ո՛վ են սքրս տեր: Եւ ասի. սքրս են որ զորքս եւ զայրի եւ զուր ի գուր եւ ի տունս իւրեանց ժողովն: վասն այնորի տանջին հոյ՛. Եւ տեսնէի ի պատգակի եւ շտային բնօղել նոցա շուր եւ կամ կերակուր: Եւ ասեմ՛. ո՛վ են սքրս տեր: Եւ ասէ. սքրս են որ յուսուր կիրակէի օւտէին զկերակուր իւրեանց՛ եւ ոչ տային սպառասաց. վասն այնորի տանջին: Եւ տե՛ս այլ տե՛ր. եւ անդ էին սքր եւ կանայք բազումք. եւ զայից նոցա որպէս զարձան եւ արհեսալ էր սնդ ի խորխրաս՛ եւ նս լի էր ծածուղի եւ ի վերայ կարկուտ ստատիկ եւ օք սանձամտն աստ խուտրի: Լարքի եւ ասեմ՛. ո՛վ են սքրս տեր: Եւ ասէ. սքրս են որ գործ անուշեղութեան գործեցին. վասն այնորի անողորմ տանջին: Տեսի անդ եւ այլ տե՛րի՛ եւ անդ էին սքր եւ կանայք՛ եւ թեթեւ էր տանջանք նոցա՛ ունէին հանդերձ սպիտակ եւ աչք նոցա կոյր եւ արհեսալ զնսս [ի] խորխրաս խաւարի: Եւ ասեմ՛. ո՛վ են սքրս տեր: Եւ ասէ. սքրս են հեթմտող որ գործէին գործս բարիս եւ զնաշեղան ստատուած զը ճանաչէին. վասն այնորի կան ի տանջանս: Հայեցոյ եւ տե՛ս արս եւ կանայք ի վերայ զազանաց՛ եւ էին իբրեւ զվիշապ եւ ուտէին զնսս, եւ հրեշտակքն որ կային ի վերայ ասեղոր ի տանջանս եւ ասեր. իճացորուք թէ զուցե զպատասխան որդարոս տուուճոյ: Եւ ասեմ՛. ո՛վ են սքրս տեր: Եւ ասէ. կանայք են որ սպականեն զտեղձանս սուրբ պարտեւլով (պտարեւլով) զմարգիկ ի կորուստ եւ զործեղ տան զլորեւ եւ յգանան եւ սպանանեն զմանկունս յորովոցն իւրեանց եւ ասեմ այնորիկ են ընդ նոսս. եւ մանկու՛նքն կային աւուրի ստուուճոյ եւ տե՛րին՛ վրէժ սա ի ծնողաց մերց զի ասուն զմեզ կերակուր քանց եւ զազանաց: Եւ հրեշտակն որ շրջեցանուէր զնս յամենայն տանջանս մեղաւորաց՛ եւ տեսունէի զամենայն որ անդ կայր: Յես այսորիկ տեսունէի այլ տանջանս. եր անիւ մի իբրեւ զքց հոյ՛ եւ անէր հրեշտակն այրս եւ կանայս, զայրս ի լեզուացն կանկեալ եւ զկանայս ի հերցոն՛ եւ պատգակէին սաստիկ ի հոյնք եւ զայր ձայն ի յանուղ անուր որ ասէին միտքան անձինք նոցա՛ յարկանաց մեզ տեր. զի այժմ՛ ծնուեալք զժամանակն աղայեարութեան: Իբրեւ տե՛ս լայրի եւ ասացի՛ լաւ էր մեղաւորաց թէ շէին ծնեալ յերկրի: Եւ ոտէ հրեշտակն՛ եկ զկնի իմ. եւ ցուցից յեզ մեծամեծ տանջանս՛ եւ աս: զնս յարեւելից կուսէ ամենայն տանջանացն եւ կացուց զնս ի վերայ զքի մի եւ զուրն կերեալ էր սաւթնպատակի: Ատ հրեշտակն որ մերձ կայր սա իս իս հրեշտակն որ կայր ի վերայ գրին. բայց վերեան գրին զն տեսանէ զչայ Պաւլոս սիրելին ստուուճոյ քան զի հրաման սուր:

եալ է զմայ զամենայն տանջանս տեսանել: Եւ հրեշտակն ի տեղին ի բաց եկաց եւ ասէ. ոչ կարն ժուճել հասցնիս իբրեւ երաց զգուրն զժողոջ՛ եւ հոսն դասն եւ զժընգայ քան զամենայն ասն. Լանայն: Հայեցոյ ի գուրն ոյն. եւ էին զնոց զնոցակ ի վերայ. եւ տեսի ի ներքս ի գուրն այլ գուր սպգ ի սպգի. եւ արհեսալ էին սնդ այրս եւ կանայս՛ շուրջանակն տանջանս: Եւ ասէ հրեշտակն որ խուսեցաւ զնս. ի միտ աւ եւ տես. զի յորժամ ընկնուս զքր աստ. այնուհետեւ զնեն զմատանին ի վերայ նարս եւ ոչ ելանեն յաւիտանս: Եւ ասեմ՛. ո՛վ են սքրս որ արհեսալ են ի գուրս այս: Եւ ետ պատասխանի հրեշտակն եւ ասէ. սքրս են որ ոչ հուսաւանցն զք ժարմով՛ եկեալ յաշխարհս եւ աստ տանջին յաւիտենան (112b):

ԹԳ.

Պողոսի Տեսիլքից յետոյ ի գէպ կը լինի ներկայացնել Պետրոս առաքելից Երազի բնագիրն ու թարգմանութիւնը Պողոս առաքելի մկրտութեան հետ միասին, շարադասուած կենդանի ստանաւոր ձեւով, մտադր ժողովրդական լեզուի օճով: Եւ նորան ասելով զմարտիրոս (տես էջ 235) առժամանակ իմ մտ գտնուած վերջին դարերի (ԹԳ—ԹԻ) հայ բանաստեղծներին բանաստեղծութեանց ձեւագիրը հետազոտութիւն: Բանաստեղծութեան հերշտակն անուշք ինձ անյայտ է:

«Պետրոս յերազ է տեսեր.
Ելեալ պատմէր Պաւլոսին՝ ք կրկնեալ:
Փոքրիկ այդի մի տեսայ.
Փոքրիկ հրեճան մի վերայ.
Փոքրիկ հրեճանին վերայ
Բարակ առակ մի տեսայ.
Յայն բարակ առին վերայ
Նոր բարունակ մի տեսայ.
Նոր բարունակին վերայ
Ոսկի ուղիղ մի տեսայ.
Ոսկի ուղիղին վերայ
Խոյս տալանի մի տեսայ՝ ք կրկնեալ:
Պատասխանեալ Պաւլոսին.
Պետրոս, երազդ ի բարին.
Հրեշտակային է տեսիլդ.
Ձեզքրիկ այդին որ տեսար՝
Ե՛ւմ՛ քաղաքն է:
Ձեզքրիկ հրեճանն որ տեսար՝
Յորմանի տանան է.
Ձեզքրիկ առուն որ տեսար՝
Գետ Յորդանան աղբիւն է.
Ձեզ բարունակ որ տեսար՝
Ատուածածին սուրբ կոյնն է.
Ձայնի օղիղն որ տեսար՝
Իւր միանիկ օրդին է:
Ձայնս ազանին որ տեսար՝
Մերձեթարից հոյնն է:
Պետրոս, երազդ ի բարին.
Հրեշտակային քայ տեսիլդ:»

(ՄԻՊՅԵՄԵԼ ԷՄԼ ԹԵԳԳՄ) Ե. ՄԱՌ

